

دبیران دینی و قرآن
عظیم چهاره
سعید حسام پور

تلاوت

محمد صلیق منشاوی

چکیده

صدیق منشاوی، عبدالباسط)، پیوند میان مقامات با معانی و مفاهیم آیات تاثیر آن در تلاوت مشخص شود. این موضوع در شش بخش واکاوی شده است. لزوم پرداختن به مقامات قرآنی؛ معرفی مقامات؛ معرفی نظام تلاوت از استادان، ذکر آیه و ترجمه آن؛ بررسی مفهوم آیات؛ ارتباط مقام و مفهوم آیه. گفتنی است در این پژوهش، تلاوت های مجلسی استادان یاد شده مبنای بررسی قرار گرفته است.

گفت و گو درباره موسیقی در قرآن، از مباحث بحث انگیزی است که همواره موافقان و مخالفان زیادی داشته است؛ به گونه ای که در نتیجه این مباحث دو گروه با دو شیوه فکری کاملاً متفاوت پدید آمده اند. درباره قرآن و علوم قرآنی تاکنون پژوهش های زیادی انجام شده اما آن چه تا کنون کمتر به آن پرداخته اند، مقامات قرآنی و پیوند آن با آیات قرآن است.

کلیدواژه‌ها: منشاوی، تلاوت، قاریان، مقامات، بیات، رست

در این جستار، کوشیده ایم با نگاهی تازه و با بررسی نظام تلاوت سه استاد برجسته فن قرائت (شحات انور، محمد

ادای حروف در تلاوت منشأوی به گونه‌ای است که گویا هر یک از حروف موجود زنده‌ای بی‌قرار و ناآرام است. خواه حروف «قطب جد»، خواه بقیه حروف

نظام تلاوت: مرحوم منشأوی معمولاً با مقام بیات تلاوت خود را شروع می‌کند و البته مقام بیات را دو حرکتی تلاوت می‌کند (یعنی فقط قرار و جواب مقام بیات را تلاوت می‌کند). سپس وارد مقام رست می‌شود و معمولاً این مقام را سه حرکتی اجرا می‌کند. یعنی علاوه بر قرار و جواب، جواب جواب را نیز تلاوت می‌کند. (البته در مقام رست نیز غالباً جواب جواب را اجرا نمی‌کند). سپس دو نفس بیات می‌خواند و آن‌گاه وارد مقام صبا می‌شود. در پاره‌ای از تلاوت‌های ایشان، مقام حجاز نیز دیده می‌شود که این مقام را نیز غالباً سه حرکتی تلاوت می‌کند و سپس فرود می‌آید.

ویژگی‌های صدای تلاوت: صوت زیبا، لحن گرم و حزین، تلفظ صحیح و بیان قوی کلمات، از ویژگی‌های بارز تلاوت مرحوم منشأوی است. نکته مهم دیگر این که مرحوم منشأوی را با لقب حزین‌القرآء می‌شناسند. حزن و اندوه خاصی که در تلاوت‌های این استاد بزرگ وجود دارد، به تلاوت‌های وی جذبه و زیبایی خاصی می‌بخشد، به گونه‌ای که کمتر کسی را می‌توان پیدا کرد که از شنیدن تلاوت‌های ایشان غرق در تفکر و تعمق نشود.

«اگر بخواهیم محمد صدیق را بشناسیم، شاید بهتر آن باشد که در تذکره عرفا و صوفیان عصر به جست‌وجوی او بپردازیم، چرا که محمد صدیق پیش از آن که یک قاری باشد، یک صوفی است. صوفی‌ای که خرقة زهد بر تن می‌کند و رایحه معرفت و زهد از جای جای تلاوتش برمی‌خیزد» [قاسم احمد، ۱۳۷۴: ۳۶].

خصیصه حزن در تلاوت که به جرئت می‌توان گفت ویژه خود اوست، حزن ذاتی مقام صبا را دو چندان می‌کند؛ به گونه‌ای که شنونده می‌تواند ناله گریه را از لابه‌لای الفاظش بشنود. یکی از صفات بسیار کاربردی حروف در تجوید و تلاوت قرآن کریم، صفت قلقله است که در تجوید به معنای حرکت مختصر دادن به حرف ساکن است و پنج حرف (ق، ط، ب، ج، د) را در برمی‌گیرد و روی هم، ترکیب «قطب جد» را می‌سازد.

نکته مهمی که قاری باید بدان توجه داشته باشد، این است که اولاً این حرکت به کسره یا فتنحه کامل بدل نشود و از طرف دیگر، بیست و سه حرف مابقی صفت قلقله‌نگیرند. ادای حروف در تلاوت ایشان به گونه‌ای است که گویا تمامی حروف و کلمات بی‌قرار و مضطرب‌اند، همه متحرک‌اند، بی‌آن که حرکتی به بیست و سه حرف مابقی بدهد.

ادای حروف در تلاوت ایشان به گونه‌ای است که گویا هر یک از حروف موجود زنده‌ای بی‌قرار و ناآرام است. خواه حروف «قطب جد»، خواه بقیه حروف.

تلاوت مرحوم منشأوی در مقایسه با قاریان دیگر هم‌چون ارکستر و تک‌نوازی است. بدین معنا که گویی جمعی از نوازندگان با سازهای متفاوت در حال نواختن قطعه‌ای محزون هستند.

تلاوت‌های وی به‌ویژه در مقام صبا به گونه‌ای است که شنونده احساس می‌کند ترکیبی از تلاوت قرآن، ناله‌های گریه و آوای دل‌نوازی (در مقام دشتی) را می‌شنود.

یکی دیگر از ویژگی‌های تلاوت وی، استفاده از شبه تحریرهای بسیار زیبا و جذاب است. از میان بیست و هشت حرف زبان عرب، هفت حرف (ن، و، ر، ع، ل، م، ی) تحریرپذیرند. افزون بر این حروف، صداهای کشیده و مواضعی که ادغام، اخفاء و مدّ صورت می‌گیرد نیز تحریرپذیرند. مرحوم منشأوی با استفاده از این مواضع، تحریرهای بسیار زیبا و جذاب ابداع کرده است.

صدا: از لحاظ قدرت مانور صدا، صدای وی در درجه‌ای پایین‌تر از صدای شحات انور قرار می‌گیرد. با وجود این، ایشان صدایی پرطنین، دل‌نشین و تحریرپذیر دارند. او در زمرة قاریان صاحب سبک قرار می‌گیرد که سبکی ویژه و خاص خود دارد.

جذابیت سبک خاص وی سبب شده است که اغلب مبتدیان، برای شروع به قرائت، از وی تقلید کنند و مقلدان زیادی در سراسر دنیای اسلام به سبک وی به تلاوت قرآن بپردازند.

تناسب میان مقام و مفهوم آیات: قاری چیره‌دست همانند ژیمناست کاری حرفه‌ای روی دار حلقه عمل می‌کند. شروع مناسب، اجرای حرکات قدرتی و فنی و در پایان فرود موفق، سه بخش اساسی کار او را تشکیل می‌دهند.

تلاوت هر قاری نیز به چهاربخش کلی و عمده تقسیم می‌شود: ۱. شروع تلاوت؛ ۲. میانه تلاوت؛ ۳. اوج تلاوت؛ ۴. فرود و پایان تلاوت.

جمال کامیاب در این‌باره می‌نویسد: «پس از استعاذه و بسمله، قاری با صدای غیرمرتفع و پایین آیات را به دنبال هم تلاوت می‌کند. در هر نفس از گوشه‌های متفاوت و مناسب مقام مربوط استفاده می‌کند و بر ارتفاع صدایش افزوده می‌شود تا به تدریج به مرحله متوسط می‌رسد و به اقتضای شرایط نغمات جدیدی را به کار می‌گیرد. شروع خوب در ارائه تلاوت زیبا بسیار مؤثر است و قاری باید براساس برنامه‌ریزی خود و نغماتی که قصد استفاده از آن‌ها را دارد، قرائت را شروع کند» [کامیاب، ۱۳۸۱: ۷۱].

ناگفته پیداست که قاری مسلط، پیش از شروع به تلاوت، با توجه به مفهوم و معنای آیات، برای خود مشخص می‌کند که باید از چه مقام و نغمه‌ای استفاده کند تا تلاوتش دل‌نشین و مناسب

قاری مسلط، پیش از شروع به تلاوت، با توجه به مفهوم و معنای آیات، برای خود مشخص می‌کند که باید از چه مقام و نغمه‌ای استفاده کند تا تلاوتش دل‌نشین و مناسب مقام باشد

مقام باشد.

قاریان بزرگ، نه تنها پیوند میان مقام و مفاهیم آیات را در نظر گرفته و تلاوت خویش را بر پایه آن برنامه‌ریزی می‌کنند، بلکه گاهی قاری ارتباط مفهوم و معنا را با محدوده مقامات نیز رعایت می‌کند. برای فهم بهتر این نکته، تلاوت مرحوم منشأوی از آیات ۴ الی ۶ سوره یوسف در جواب مقام بیات و آیات ۱۱ و ۱۲ و آیات ۲۴ و ۲۵ همین سوره را بررسی می‌کنیم.

«اذ قال یوسف لأبیه یا أبت انی رأیت أحد عشر کوباً و الشمس و القمر رأیتهم لی ساجدین (۴) قال یا بُنَیَّ لا تقصص رؤیاک علی إخوتک فیکیدوا لک کیداً إن الشیطان للإنسان عدوٌ مبینٌ (۵) و كذلك یجتئیک ربک و یعلمک من تأویل الأحادیث و ینم نعمته علیک و علی آل یعقوب کما أنمها علی أبویک من قبل إبراهیم و إسحق إن ربک علیهم حکیمٌ (۶)... قالوا یا أبانا ما لک لا تأمننا علی یوسف و إنا له لناصحون (۱۱) أرسله معنا عدواً یرتع و یلعب و إنا لحافظون (۱۱).

[یاد کن] زمانی را که یوسف به پدرش گفت: [ای پدر]، من [در خواب] یازده ستاره را با خورشید و ماه دیدم. دیدم [آن‌ها] برای من سجده می‌کنند. (۴) [یعقوب] گفت: ای پسرک من خوابت را برای برادرانت حکایت مکن که برای تو نیرنگی می‌اندیشند، زیرا شیطان برای آدمی دشمنی آشکار است. (۵) و این چنین، پروردگارت تو را برمی‌گزیند و از تعبیر خواب به تو می‌آموزد و نعمتش را بر تو و بر خاندان یعقوب تمام می‌کند، همان‌گونه که قبلاً بر پدران تو، ابراهیم و اسحاق، تمام کرد. در حقیقت، پروردگار تو دانای حکیم است. (۶) ... و برای انجام این کار، برادران [نزد پدر آمدند و] گفتند: پدرجان! چرا تو درباره [برادرمان] یوسف، به ما اطمینان نمی‌کنی؟! در حالی که ما خیر خواه او هستیم! (۱۱) فردا او را با ما [به خارج شهر] بفرست تا غذای کافی بخورد و تفریح کند، و ما نگهبان او هستیم (۱۲).

در تفسیر نمونه، درباره این آیات آمده است: «قرآن داستان یوسف را از خواب عجیب و پرمعنی او آغاز می‌کند. زیرا این خواب در واقع نخستین فراز زندگی پرتلاطم یوسف به‌شمار می‌رود. یک روز صبح با هیجان و شوق به سراغ پدر آمد و پرده از روی حادثه تازه‌ای برداشت که در ظاهر چندان مهم نبود، اما در واقع شروع فصل جدیدی را در زندگانی او اعلام می‌کرد... جمله «رأیت» برای تأکید و قاطعیت در این آیه تکرار شده است. اشاره به این که من

چون بسیاری از افراد که قسمتی از خواب خود را فراموش می‌کنند و باشک و تردید از آن سخن می‌گویند، نیستیم. من با قطع و یقین دیدم که یازده ستاره و خورشید و ماه در برابر من سجده کردند. در این موضوع شک و تردیدی ندارم.» [مکارم شیرازی، ج ۹: ۳۰۸]. این آیه (آیه اول) از لحاظ معنایی و بیان براعت استهلالی است بسیار ظریف برای شروع حوادث و اتفاقاتی که چه‌بسا در آینده رخ دهد. آیه بعد، این معنا را تقویت کرده است؛ خصوصاً با تأکیدات بسیاری که در کلام شده. «... و لذا [یعقوب] به یوسف خطاب می‌کند: ای پسرک عزیزم» و قبل از آن که خواب او را تعبیر کند، از در اشفاق، اول او را نهی کرد از این که رؤیای خود را برای برادرانش نقل کند و آن که بشارتش داد به کرامت الهی که در حقیقت رانده شده بود». [طباطبایی، ج ۱: ۱۰۵].

سبک و سیاق بیان کلام به گونه‌ای است که گویی حادثه‌ای در راه است؛ حادثه‌ای که روان یعقوب را آزار داده و برای او قابل پیش‌بینی است. دلیل این مدعا آن که «یعقوب (ع) در جواب یوسف نفرمود: من می‌ترسم درباره‌ات نقشه شومی بریزند و یا ایمن نیستم از این که نابودت کنند، بلکه فرمود: نقشه می‌ریزند و تازه همین بیان را هم با مصدر تأکید کرد و فرمود: «یکیدوا لک کیداً»، زیرا مصدر (کیداً) که مفعول مطلق است که یکی از وسایل تأکید است. علاوه بر این کلام خود را با جمله «إن الشیطان للإنسان عدوٌ مبینٌ» تعلیل و تأکید کرده است» [طباطبایی، ج ۱: ۱۰۶].

شادروان منشأوی آیات ۴ تا ۶ را در مقام بیات تلاوت می‌کند. چنین می‌نماید که وی به چند دلیل مقام بیات را برای تلاوت این آیات برگزیده است:

۱. این آیات، آیات ابتدایی سوره یوسف به‌شمار می‌روند. بیشتر قراء ابتدای تلاوت خویش را با این مقام آغاز می‌کنند.
 ۲. این آیات مانند براعت استهلال برای آیات بعد هستند. پس بهتر است در مقام بیات و با پرده صوتی پایین و یا متوسط اجرا شود.
 ۳. پیش از این ذکر شد که تأثیر این مقام به تصویر کشیدن آرامش همراه با غم است. مفهوم این آیات از یک سو یادآور مصائب و مشقاتی است که از سوی برادران یوسف برای وی پیش آمده است و از سوی دیگر تصویرگر شادی و شغفی است که در پایان داستان روح و روان یوسف را می‌نوازد.
 ۴. دیگر آن که بهترین جایگاه برای اجرای این مقام، علاوه بر ابتدا و انتهای آیات، تلاوت آیاتی است که دربرگیرنده حکایات باشند.
- در ادامه تلاوت، ایشان آیات یازده و دوازده را که حاوی مکر برادران یوسف برای اقناع یعقوب است، در مقام صبا تلاوت می‌کند. این مقام شنونده را به کنکاش و بررسی گذشته فرامی‌خواند. به عبارت روشن‌تر، این مقام برانگیزنده نوعی حس

از شاهکارهای تلاوت منشاوی، تلاوت آیه بیست و پنج سوره یوسف است، به گونه‌ای که پرداختن به تمام ریزه‌کاری‌های این تلاوت، خود می‌تواند موضوع مقاله‌ای مفصل باشد

در پایان، پاره‌ای از تلاوت‌های ایشان را در مقام‌های گوناگون می‌آوریم:

قرار مقام بیات: سوره شعراء، آیات ۵۹-۵۲، تلاوت مجلسی
 قرار مقام بیات: سوره شعراء، آیات ۱۸۶-۱۸۱، تلاوت مجلسی
 جواب مقام بیات: سوره شعراء، آیات ۱۹۶-۱۹۲، تلاوت مجلسی
 جواب مقام بیات: سوره ضحی، آیات ۸-۶، تلاوت مجلسی
 جواب مقام بیات: سوره قصص، آیات ۷۰-۶۸، تلاوت مجلسی

xxx

قرار مقام رست: سوره حمد، آیات ۷-۱، تلاوت مجلسی
 قرار مقام رست: سوره الرحمن، آیات ۴-۱، تلاوت مجلسی
 قرار مقام رست: سوره آل عمران، آیات ۱۳-۱۲، تلاوت مجلسی
 جواب مقام رست: سوره واقعه، آیات ۹۱-۹۰، تلاوت مجلسی

xxx

جواب مقام رست: سوره ق، آیات ۴۴-۴۱، تلاوت مجلسی
 قرار مقام عجم: سوره فرقان، آیه ۶۳، تلاوت مجلسی
 جواب مقام عجم: سوره توبه، آیه ۴۰، تلاوت مجلسی
 جواب مقام عجم: سوره شعراء، آیات ۶۷-۶۳، تلاوت مجلسی

xxx

قرار مقام سه‌گاه: سوره روم، آیات ۲۹-۲۸، تلاوت مجلسی.
 جواب مقام سه‌گاه: سوره آل عمران، آیات ۲۷ و ۲۶، تلاوت مجلسی.

جواب جواب مقام سه‌گاه: سوره یوسف، آیه ۲۲، تلاوت مجلسی.
 تقطیع: سوره آل عمران، آیه ۳۲، تلاوت مجلسی.

تقطیع: سوره فرقان، آیه ۷۱، تلاوت مجلسی.

xxx

قرار مقام صبا: سوره شعراء، آیات ۲۰۲-۱۹۷، تلاوت مجلسی.
 جواب مقام صبا: سوره شعراء، آیات ۲۰۴-۲۰۲، تلاوت مجلسی.
 جواب مقام صبا: سوره زخرف، آیه ۸۴، تلاوت مجلسی.
 تقطیع: سوره شعراء، آیات ۱۹۵-۱۹۲، تلاوت مجلسی.
 قرار مقام حجاز: سوره شعراء، آیات ۲۱۶-۲۰۹، تلاوت مجلسی.
 جواب مقام حجاز: سوره فجر، آیات ۲۵-۲۳، تلاوت مجلسی.

xxx

قرار مقام نهبوند: سوره انفال، آیات ۱۹-۱۵، تلاوت مجلسی.
 جواب مقام نهبوند: سوره اسراء، آیات ۶۰-۵۹، تلاوت مجلسی.

نوستالوژیک (بازگشت به کودکی) در انسان است. به گونه‌ای که با ارجاع انسان به گذشته و یادآوری حوادث و اتفاقاتی که رخ داده است، او را بر آن می‌دارد تا از آن‌ها پند بگیرد. هم‌چنین، این مقام باعث ایجاد حس مراقبه در شنونده می‌شود. نیز یکی از کارآمدترین و شیواترین مقام‌ها برای به تصویر کشیدن عاقبت نیک مؤمنان و فرجام بد گنهکاران است که منشاوی مناسب حال و مقام، از آن در تلاوت این آیات بهره گرفته است.

نحوه قرائت آیات و وقف و ابتدا: ایشان در مرتبه اول، از ابتدای آیه تا لفظ «القمر» را در یک نفس تلاوت می‌کند و جمله (رایتهم لی ساجدین) را که برای جمله قبل از خود حال است، تلاوت می‌کند. به عبارت روشن‌تر، روی لفظ «القمر» بدون داشتن هیچ یک از علائم وقف، وقف می‌کند. شاید بتوان سه دلیل را برای این وقف برشمرد: ۱. ایجاد حالت انتظار در شنونده، به‌ویژه با فرود یکباره روی لفظ «القمر»؛ ۲. تأکید و بزرگ‌نمایی سجدۀ ماه و خورشید و یازده سیاره در مقابل حضرت یوسف؛ ۳. آماده کردن ذهن مخاطب برای روایت داستان.

سپس برای این که شنونده را با فضای داستان آشنا کند، از عبارت «یا آیت» تا انتهای آیه را تلاوت می‌کند. در مرحله سوم، تمام آیه را تلاوت می‌کند.

از شاهکارهای تلاوت منشاوی، تلاوت آیه بیست و پنج سوره یوسف است، به گونه‌ای که پرداختن به تمام ریزه‌کاری‌های این تلاوت، خود می‌تواند موضوع مقاله‌ای مفصل باشد. یکی از ابزار مهمی که وی به تناسب و برای استقرار معنای کلام در ذهن شنونده از آن بهره می‌گیرد، سکت (مکث کوتاه) است.

«و استبقا الباب و قدت قمیصه من دبرو ألفیا سیدها لدا الباب قالت ما جزاء من اراد باهلك سوء الا ان یسجن او عذاب الیم» [یوسف، ۲۵].

«و هر دو به سوی در دویدند [در حالی که همسر عزیز، یوسف را تعقیب می‌کرد]؛ و پیراهن او را از پشت [کشید] و پاره کرد. و در این هنگام، آقای آن زن را دم دریافتند. آن زن گفت: «کیفر کسی که بخواهد نسبت به اهل تو خیانت کند، جز زندان و یا عذاب دردناک، چه خواهد بود؟!»

موضوع آیه، کام‌خواهی زلیخا از حضرت یوسف است که منشاوی با سکت روی الفاظ «جزاء، من، سوء، الآ، عذاب» مرحله به مرحله این واقعه را برای شنونده به نحوی ملموس و عینی ترسیم می‌کند. وی در تلاوت این آیه، هم‌چون معلمی عمل می‌کند که گهگاه در اوج سخنش برای متوجه کردن دانش‌آموزان به بحث، سکوت می‌کند و دوباره ادامه مطلب را از سر می‌گیرد. از دیگر سو، شیوه تلاوت این آیه به شکلی است که گویا کسی به شدت گریه می‌کند. به گونه‌ای که از فرط گریه هق‌هق او بیش از سخنش آشکار است. گریه و سیل اشک به او مجال سخن گفتن نمی‌دهند و به ناچار بریده بریده سخن می‌گوید.